ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 1 (1999), стр. 39-53
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, Vol. 1 (1999), pp. 39-53

УДК: 911.37(497.16)"..../14"

Др Ђуро ТОШИЋ
Историјски институт САНУ
Београд

КОНТИНУИТЕТ НАСЕЉЕНОСТИ ПЉЕВАЉСКОГ КРАЈА ОД ПРАИСТОРИЈЕ ДО УСПОСТАВЉАЊА ТУРСКЕ ВЛАСТИ

Континуитет насељености највећег дијела пљеваљског краја могуће је пратити од праисторије па до успостављања турске власти захваљујући бројним остацима материјалне културе почев од старих илирских тумула, преко римских споменика, те српских и тзв. грчких гробаља и некропола с великим бројем стећака, па до средњовјековних српских сакралних објеката, као и првим турским пописима из средине XV вијека. Тај континуитет пратићемо дуж ријеке Ћехотине – од села Козице до Брда, с десне, и села Подпећа до Честина, с њене лијеве стране.

I С десне стране Ћехотине

Као насеље са неоспорно најбогатијом прошлошћу у читавој матарушкој регији Козица је још у праисторијско доба у близини данашњег гробља имала једну већу хумку с које је узиман камен за изградњу оближњег Јерининог града.[1] Осим овог илирског тумулуса, у њој су била и два тзв. грчка гробља: прво, на Врањачи, без континуитета сахрањивања, и друго код поменутог Јерининог града, у којем се и данас сахрањују Срби.

За вријеме владавине Немањића у селу су биле три цркве, од којих је она у Орлићу, близу Козичке ријеке – гдје се данас налази само велика гомила камења – била наводно манастир с имањем и пратећим објектима,

[1] J. Knežević, *Iz daleke prošlosti pljevaljskog kraja (Iz daleke prošlosti)*, Pljevlja 1979, 7.

за који се сматра да је старији од манастира Св. тројице у Пљевљима. Другу цркву, на мјесту званом Камена чесма – која је заједно с орлићким манастиром служила сеоском становништву – Турци су срушили одмах по доласку у ове крајеве и на њеном мјесту подигли су џамију, док је трећа богомоља, саграђена на гробљу када и утврђење, коришћена за потребе на том мјесту подигнутог града. Толики број цркава у једном мјесту неоспорно говори о великом броју становника који један од марљивих хроничара локалне историје овог краја објашњава „подизањем града и отварањем рудника гвожђа".[2]

Иако се зна да су власи из четири катуна зимовали „на једној трећини мјеста Козица"[3] не зна се тачно откад су се Турци настанили у њој. Можда је у вези с тим био поход Хасан-паше Предојевића у којем је, у љето 1593, „срушио манастир од камена, а запалио цркву од дрвета". Мјесто се налазило у посједу Селмановића, а најстарије муслиманско братство Џијића, настањено на манастирском имању, није никада бројало више од једне куће, пошто су наводно умирали млади јер су држали црквено земљиште.

И, најзад, називи мјесних локалитета Ковачевац, Збориште и Црквина говоре о привредној, управној и црквеној функцији овог матарушког села у средњем вијеку.[4]

И у селу Љубићу – на локалитетима Дубрава и Дуб – налази се седам већих и мањих хумки, а у мјестима званим Кавала и Улице је по један надгробни споменик у облику плоче с натписом и умјетничким украсима, као и на сеоском гробљу, на поменутој Дубрави, више високих стећака и плоча. Уз поменуто гробље – подигнуто наводно (код Молике) послије доласка Срба у пљеваљски крај – данас се примјећују темељи старе цркве напуштене послије Велике сеобе Срба 1690. године.[5]

Послије пада старе Херцеговине под Турке тридесетак домова влаха из катуна Бранисављевог сина Драгића зимовало је, поред пријепољских села Брезне и Скокуђа, и у пљеваљском селу Љубићу, које, дакле, није престајало да буде насељено од праисторије па до краја XVII вијека.[6]

---

[2] М. Војиновић, *Пљеваљски крај, прошлост и порекло становништва (Пљеваљски крај)*, Пљевља 1993, 10–103 и J. Knežević, *Материјални трагови из периода раног хришћанства у пљеваљском крају, Подрињу и Полимљу (Материјални трагови из периода раног хришћанства)*, Брезнички записи 2, Пљевља 1990, 8.

[3] A. Aličić, *Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovine (Poimenični popis)*, Sarajevo 1985, 29–30.

[4] М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 104; J. Knežević, *Iz daleke prošlosti* 52 и исти, *Материјални трагови из периода раног хришћанства*, 8.

[5] J. Knežević, *Iz daleke prošlosti*, 7, 45. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 92.

[6] A. Aličić, *Poimenični popis*, 30–31.

Испод Чемерна у селу Горња Рудница (у Готовушкој регији) данас се, на мјесту Црквине, назиру једва видљиви темељи једне, а на бријегу испод Доње Руднице, на мјесту Црквиште, темељи друге српске цркве, у близини које се, на узвишењу званом Небојиште, налазило тзв. грчко гробље, као и подруми неких старих зграда, који, вјероватно, потичу још из времена Немањићке управе у овом мјесту.[7] У поименичном херцеговачком дефтеру Горња Рудница је пописана средином 70-их година XV вијека као село подручно нахији Кукањ, са шест домова, двојицом неожењених и износом од 255 акчи укупног годишњег прихода, док је Доња Рудница (погрешно забиљежена као Рутница) – такође подручна Кукњу – бројала седам домова, четири неожењена и давала је укупну ренту од 210 акчи годишње. За ову последњу је занимљиво да је у њој, поред осталих пореских обвезника, живјела удовица Јелица, која је држала баштину, као и двојица сиромашних муслимана беземљаша (Хамза, џаба и Јакуб, џаба), што несумњиво говори о постојању домаће властеле у предосманско доба и процесу исламизације који је започео убрзо послије успостављања турске власти.[8]

Село Југово, богато изворном водом, пошто изнад њега, у подножју Чемерна, избија неколико јаких врела, одавно је привлачило пажњу бројних досељеника. О томе најбоље свједочи пространо југовско гробље, на којем је до прије двадесетак година било разноврсних плоча и крстова старих више вјекова, па, чак, и римских споменика, данас порушених, разбијених и уграђених у бетонске зидове нових гробница. Источно од гробља била је и стара српска црква (поред чијег темеља извиру два велика врела), за коју се не зна од каквог је материјала била прављена пошто се данас види само једна клесана плоча која вертикално вири из земље.[9] О величини села и његовој економској моћи рјечито казује поменути поименични попис из 1475/77. године, према којем је у њему било осамнаест домова и шесторица неожењених и доносило је своме тимарнику Хамзи из Михалића, иначе посједнику милешевске тврђаве, укупну годишњу ренту од 800 акчи. И, на крају, помен hassa њиве Дубштице и безимене hassa ливаде говори о постојању властелинске земљишне резерве која је формирана знатно прије доласка Турака да би њиховим освајањем била укључена у феудални систем под видом поменутих hassa посједа.[10]

Горња Брвеница – развучена на великом простору од села Бушње, поред Готовушке ријеке до њеног утока у Ћехотину – садржи велику хумку,

---

7 J. Кнежевић, *Материјални трагови из периода раног хришћанства*, 5. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 157, 280.

8 A. Aličić, *Poimenični popis*, 338. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима у историјским изворима до краја XV вијека (Неки помени пљеваљских топонима)*, Брезнички записи 1, Пљевља 1990, 16.

9 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 278, 281.

10 A. Aličić, *Poimenični popis*, 577–578. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 13.

у народу звану Гука, која лежи на коси с десне стране ријеке, којих 200 метара источно од сеоског гробља са стећцима. Поред некадашње сеоске џамије примјећују се рушевине неких зграда и гробље око ње, осим којег је постојало и друго турско гробље изнад Присоја, под Сепином Главицом, гдје су сачувани остаци десетак темеља старих кућа и шест подзиданих гумна који подсјећају на вријеме када су се становници села активно бавили земљорадњом. Рушењем џамије прије скоро триста година нестало је и турског насеља које није више никада обновљено. У Брвеници су постојала и два српска гробља – једно у Седларима код цесте, а друго код Ракита – за која се не може рећи у каквој су хронолошкој вези била с поменутим турским мезарјем.[11]

Да је село Горња Брвеница играло заиста важну улогу послије успостављања турске власти у пљеваљском крају свједочи и чињеница да је бројало тридесет девет кућа и осам неожењених и да је своме тимарнику Арапавом сину Мурату, уз три hassa њиве (Вилешина, Селашина и Бањиште), обезбјеђивала годишњи приход од 2.382 акче.[12] То потврђује и попис горњобрвеничког засеока Седлари (у којем се налазило и једно од поменутих православних гробља), који је имао шест кућа и двојицу неожењених, међу којима на себе скреће пажњу власница баштине, удовица Стана, што, као и у случају Доње Руднице, говори о постојању преостале домаће властеле прије успоставе турске управе на овим просторима.[13]

Попут Горње, и у Доњој Брвеници се на неколико мјеста налазе велики илирски тумули, од којих један својом величином готово да не заостаје за оним на Гњилом Брду у Готовуши.[14] И на данас коришћеном православном гробљу у доњебрвеничком селу Поди пронађене су двије римске сполије – профилисани фрагменат архитектуре и ципус с два људска лика – које упућују на древно сахрањивање Римљана у овој некрополи. Ту се налази и четрдесетак углавном слабо обрађених стећака (36 сандука и 4 сљемењака), од којих је један сљемењак с постољем украшен мотивом испружене руке која држи мач.[15] На ливади испод цесте, с десне стране Готовушке ријеке, близу њеног ушћа у Ћехотину, постојала је српска црква коју су срушили Турци, а у брвеничком Пољу – стари манастир, поред којег се још и сада виде темељи четири зграде које су, вјероватно, биле конаци и пратећи пољопривредни објекти (амбари, складишта и стаје за стоку), уз које се доскора могла видјети камена плоча с натписима писаним

---

[11] J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 10. и М. Војинић, *Пљеваљски крај*, 279, 285.

[12] A. Aličić, *Poimenični popis*, 299–300. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 13.

[13] A. Aličić, *Poimenični popis*, 169. Према мишљењу В. Цвијовића (*Неки помени пљеваљских топонима*, 16), могуће је да је „село добило име по седларском занату за који је постојала потреба у оближњем Кукњу".

[14] М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 279.

[15] Š. Bešlagić, *Stećci, Kataloško-topografski pregled (Stećci)*, Sarajevo 1971, 433.

ћирилицом. И рушевине једног турског хана у мјесту Теферичиште, заједно с именом локације на којој се налазио, асоцирају на вријеме у којем су се Турци састајали и „теферичили" у овом споменицима материјалне културе пребогатом пљеваљском селу.[16] Из свега досад изложеног о начину сахрањивања и распореду сакралних и свјетовних објеката јасно произлази да је могуће пратити континуитет насељености Доње Брвенице од праисторије, преко римског периода, средњег вијека и турског доба, па до данашњих дана.

Село Бушње и заселак Радета, у којем се налази врло мала хумка пречника мањег од пет метара, припадају такође ширем подручју Готовуше.[17] Најинтересантнији археолошки локалитет из римског периода налазио се у Бушњама, са чије је источне стране било римско војничко насеље, боље рећи станица, гдје су се римски војници одмарали при поласку на војне походе. Од свих грађевина, остала су само четири лијепо клесана камена с барељефима и орнаментима, од којих је један 1918. пренесен у Земаљски музеј у Сарајеву, а остала три, на којима су складно израђене фигуре коња и људских глава, искоришћена су за уређење извора Уставаљ који се налази испод села.[18] Бушње су у поменутом херцеговачком дефтеру пописане прво као зимиште влаха из џемата Новаковог сина Богавца, а потом као тимар Јусуфа из Сереза, посадника тврђаве Самобор, у нахији Кукањ, с тридесет двије куће, једанаест неожењених и укупним приходом од 1.203 акче годишње. Биљешка о шест неименованих hassa њива говори и о постојању властелинске земљишне резерве прије успостављања турске власти у селу.[19]

Најближе илирско гробље у селу Готовуши било је на Гњилом Брду, гдје се налази велика гомила – хумка (у коју је сахрањено безмало стотину покојника) и неколико мањих хумки у правцу Дучала.[20] С лијеве стране пута који је водио из Муниципија S преко Готовушке ријеке – иза локалитета званог Мраморови До – постоји мјесто с остацима малтера и опека, за које народ веже постојање неке цркве, а с десне стране је једна увала, под именом Рибњак, у близини које су некада вађене велике камене плоче, па је од једне остао дио неког римског надгробног споменика. Како су баш овдје у турско доба аустријске власти изградиле своју касарну, а у близини је паша Бајровић изградио свој љетњиковац, то су уништени трагови римских рушевина. Остаће нејасно зашто су у Готовуши на растојању од свега 200 метара саграђене двије цркве: старија, уз гробље, испод Пискавице, с десне стране Готовушке ријеке и млађа, односно манастир, који су касније, заједно с другим зградама и водоводом, подигли становници Котлина и

---

16 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 284; J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 28. и исти, *Материјални трагови из периода раног хришћанства*, 5.

17 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 10.

18 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 279.

19 A. Aličić, *Poimenični popis*, 159, 536. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 13.

20 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 9. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 278.

Срдановог Гроба.[21] Напокон, село је уписано у херцеговачки поименични дефтер, као царски хас, под погрешним именом Котовуша, с вриједношћу пореза на ситну стоку од 180 акчи.[22]

Глисница је једно од највећих и најплоднијих села у пљеваљском крају, које се доњом страном ослања на Ћехотину, а горњом на брежуљке испод Бољанића. Бројни извори добре и здраве пијаће воде и угодна клима стварали су изванредне услове за живот људи током читаве историје. У то нас увјеравају и бројни археолошки налази који директно свједоче да је ово „богом дано мјесто" много вијекова прије наше ере било густо насељено. Нека нам за то доказ буде садашње глисничко гробље код школе, на чијој се средини налази велика гука, вјероватно илирски тумул, као и много других хумки око ње, те римско, а потом и српско гробље, некропола с великим бројем стећака, па све до модерних обелиска којима данашњи Глисничани овјековјечују трајна почивалишта својих умрлих. Занимљиво је да се поред српског налази и муслиманско гробље, с понегдје измијешаним гробовима, што се тумачи преласком великог броја домородачког становништва на ислам и њиховим сахрањивањем поред својих предака.[23] Посебно импозантно дјелује скупина од двадесет два добро обрађена стећка (17 сандука, 3 сљемењака и 2 стуба) код засеока Подглавице – уз поменуто православно гробље – од којих су три раскошно украшена мотивима полумјесеца, круга, јабуке, стилизованог крста, мача, копља, представама јелена и руке с мачем. И по броју и по изгледу нешто су скромније некрополе на локалитету Брда у засеоку Завиђен (18 стећака у облику сандука) и локалитету Чардак у засеоку Ровци (свега 4 стећка у облику сандука).[24]

Према предању – у којем „народна памет" досеже чак до половине XIV вијека – Доња Глисница је за вријеме владавине српских владара Немањића имала велику цркву – манастир на брдашцу званом Елезовићи, чији је поп, у страху од турске најезде послије Косовске битке, наводно закопао огромно благо и побјегао у Дубровник. По ријечима очевидаца, данас се слабо распознају темељи не тако велике цркве иза које је било гробље, на коме се и сада виде гробљанске плоче и мањи стећци – слични онима у Горњој Глисници код школе – од којих је на једном надгробном споменику још добро очуван лик уклесане сабље или крста. Јужно од цркве налазила су се два гумна, а око ње било је разасуто више зграда, са и сада преко једног метра дубоким и прилично очуваним подрумима. Све то као да упућује на закључак да се радило, можда, о мањем манастиру с већим имањем, конацима, амбарима и другим попратним зградама, који је, наводно, радио све до велике епидемије куге – око 1732. године – када је замро и био

[21] J. Knežević, *Iz daleke prošlosti*, 9, 31, 32. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 282.

[22] A. Aličić, *Poimenični popis*, 13–14. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 15.

[23] М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 255. и J. Knežević, *Iz daleke prošlosti*, 10.

[24] Š. Bešlagić, *Stećci*, 431.

порушен. У сваком случају, није то била обична парохијска црква какве срећемо у готово сваком пљеваљском селу.

Глисничани су, прича се, учествовали и у Косовској бици 1389. године на страни, уз гусле опјеваног, цара Лазара, при чему се посебно истакло угледно српско братство Винарића,[25] чији су потомци, без сумње, били Вукосав, Радосав и Радивој, синови Винара, а који су пописани међу становницима села Глиснице у поименичном херцеговачком дефтеру из 1475/77. године.[26] Биће то један од оних не тако честих, али лијепих примјера када народна традиција налази пуну потврду у прворазредној изворној грађи. Међутим, неће се ипак моћи одржати теза по којој су „чим су Турци успоставили своју власт, Винарићи прешли на ислам",[27] пошто се и двадесетак година послије пада Деспотовине још увијек увелико помињу међу хришћанима овога краја.

Послије Косовске битке, бјежећи испред Турака, у Глисницу је, наводно, доспио један припадник крупне властеоске породице Бранковића с Косова.[28] Иако таквој заводљивој причи не налазимо никаквог ослонца у постојећим изворима, ипак на присуство неке властеле у селу подсјећају називи hassa њива: Црно двориште, Лука двориште и Подолак Ступ и hassa ливаде: Ступ ливада, будући да у основи имају термине двор и ступ као саставне дијелове једног организованог властелинства.[29] Ти Бранковићи су се, изгледа, касније прозвали Биједићи – чији је један братственик прешао на ислам – а од њега је постало чувено муслиманско братство Корјенића, чија је била готово читава Доња Глисница, коју су убрзо напустили и преселили су се у Пљевља, навраћајући у стари завичај само преко љета пошто су тамо имали чардаке и амбаре за жито.[30] На заједничко поријекло Биједића и Корјенића од косовских Бранковића упућују, можда и у шали, крајем прошлог вијека, често изговаране ријечи угледног Корјенића Ахмед-ефендије: „Ми и Биједићи издали смо цара Лазара на Косову",[31] алудирајући при томе на традиционално издајство заједничког им претка (Бранковића) на пољу Косову.

У народу се преноси предање да су у Глисници живјеле двије сестре Гркиње и да се за вријеме турске владавине у том мјесту производила свила, гдје и данас постоје изданци дуда којим се хранила свилена буба. Тим су се послом наводно бавили неки Срби Карачићи све до 1912. године, када су се

---

25 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 256.

26 A. Aličić, *Poimenični popis*, 367–368.

27 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 256.

28 *Исто.*

29 A. Aličić, *Poimenični popis*, 368. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 13, гдје су унеколико друкчије забиљежена имена hassa њива и hassa ливада.

30 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 256.

31 *Исто*, 257.

одселили.[32] Да и то није прича сасвим без основа свједоче имена Радована, Рада, Радуна, Радића и Вукашина, синова неког Корачића, који су пописани међу пореским обвезницима овога села још далеке 1477. године.[33] Можда су и стари глисничкн муслимани Сунићи (изумрли још у прошлом вијеку) били даљи потомци Радоја, Радена, Радосава и Милорада, синова извјесног – ко ће знати да ли у коришћеном дефтеру погрешно уписаног – Шумнића.[34] Међутим, оно што је сасвим извјесно је то да је Глисница, у овом турском извору пописана са својих осамдесет пет кућа, четрнаест неожењених и укупним приходом од 4.155 акчи годишње, била и тада једно од највећих села у читавом пљеваљском крају.[35]

Западно од глисничког засеока Јакупов Гроб (у Бољенићкој регији) лежи село Рађевићи, у којем се, недалеко од каурског, односно у народу званог грчког гробља налази неколико мањих хумки, вјероватно илирских тумула.[36] Старином одише и један каменом затрпан бунар за који тврде да потиче из римског периода. У његовој близини је пронађен један лијепо клесани степеник и неколико полукружних каменова, спојених гвозденим кламфама и заливених оловом, гдје је, веле, некада била црква која је већ одавно срушена.[37] На трагове средњовјековног живота упућује и мала некропола на брежуљку Мраморје, састављена од свега три добро обрађена, али поприлично данас оштећена стећка, без икаквих украса и натписа на себи.[38] Топоними Црквине и Кулина у Јагодњем Долу подсјећају на још једну средњовјековну цркву и кулу, за коју се, нажалост, не зна ни када је постојала, ни коме је припадала.[39] На мјесту цркве настао је касније „трговачки центар и ханови на путу од Фоче за Пљевља", о чему свједочи име локалитета Трговиште, којем би, уистину, могла одговарати нека караванска станица у вријеме Турака, изнад које се налази узвишица звана Чардак, у којем је, свакако, уживао неки турски достојанственик.[40] Упркос приказаном привредном значају села у вријеме турске владавине, Рађевићи су пописани у херцеговачком поименичном дефтеру (1477) само као једно од десетак мјеста до којих су стизали љети власи из џемата Новаковог сина Добривоја.[41]

---

32 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 60. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 258.

33 A. Aličić, *Poimenični popis*, 367–368.

34 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 258. и A. Aličić, *Poimenični popis*, 368.

35 A. Aličić, *Poimenični popis*, 368. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 13.

36 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 13.

37 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 261–262.

38 Š. Bešlagić, *Stećci*, 431.

39 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 262.

40 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 53. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 261–262.

На путу из Подковача, у правцу села Страхов До могу се примјетити велике камене гомиле које подсјећају на илирске тумуле, премда то, ипак, није до краја испитано. На два мјеста у Страховом Долу – код школе и четири километра западно од ње – налазе се узвишења с именима Црквина и Црквине, на којима се препознају темељи некадашњих цркава, које су срушили Турци и око којих су гробља с импозантно високим стећцима, од којих су два украшена: један дугачким и правим мачем, а други ликом коњаника.[42] Мјесто је на почетку поименичног дефтера уписано под именом Страходол као царски хас с порезом за ситну стоку у износ од 395 акчи, чији је један дио – с кућом Јовашевог сина Степана – као саставни дио резерве војнука у нахији Кукањ, припадао Синану, сераскеру Сокола, Кукња, Милешева и Самобора,[43] док је касније читаво село, са својих двадесет осам кућа, четири неожењена и цјелокупном годишњом рентом од 1.259 акчи, унесено у дефтер под данашњим именом Страхов До.[44]

Село Подковач обухвата више заселака који се нижу низ планинско било испод Градине и врха Ковача, на југу и југоистоку и спуштају се на Градину с лијеве стране Ћехотине, гдје се некада налазио римски мост. На том прилично широком простору било је смјештено осам хумки различитих димензија, од којих су неке зарасле у драчу и жбуње. Занимљиве су и двије гомиле смјештене на врло малом растојању у засеоку Горњи Дубац, с десне стране пута, више кањона Раснића потока – од којих се једна, у складу са својом одбрамбеном функцијом, и сада назива Градина.[45] На омањем брежуљку изнад Даниловића кућа, у засеоку Улице, налази се рушевина звана Црквина, на простору око 40x20 метара, на којој је црква из времена Немањића, која је, према предању, била посвећена св. Арханђелу. У њеној близини видљиво је „грчко" гробље, а на мјесту гдје је данашње православно гробље постојала је и у далекој прошлости нека некропола.[46] Од заселака у Подковачу, пописани су у поименичном херцеговачком дефтеру: Брекиње – са шеснаест кућа, четири неожењена и 1.475 акчи годишњег прихода и Дубац – с двадесет осам кућа (од којих тројица сиромашних муслимана: Атмаџа, џаба, Јусуф, џаба и Ширмерд, џаба), једанаест неожењених и 932 акче укупног годишњег прихода.[47] Све то јасно говори да се континуитет насељености овог бољанићког села може пратити

---

41 A. Aličić, *Poimenični popis*, 29.

42 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 262.

43 A. Aličić, *Poimenični popis*, 22, 219–220.

44 *Исто*, 272–273. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 16.

45 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 11–12, 41.

46 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 40. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 263.

47 A. Aličić, *Poimenični popis*, 304–305. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 13, 14.

стотинама година, с рано започетим процесом исламизације становништва у њему.

У данашњем засеоку Ромач, на ширем подручју Буковице, види се седам хумки различите величине, од којих свака одреда подсјећа на илирске тумуле. Више кањона Ћехотине, с десне стране, куда је пролазио римски пут, налазило се пространо старо гробље на којем су очуване четири надгробне плоче и десет високих и импозантних стећака: на једној плочи и једном високом стећку изрезан је одозго у рељефу по један дугачки мач. Судећи према положају у односу на утврђење, ова некропола би могла представљати мјесто посаде војне јединице која се старала о безбједности пута.[48] Ромач је у поименичном дефтеру пописан као село Горње Просоје, које је бројало шеснаест кућа и девет неожењених и доносило је приход од 589 акчи годишње.[49]

Сјеверно од Ромча лежи село Брда с двије хумке у облику тумула. С лијеве стране пута који је водио уз Петроваче из села Брда ка селу Селишта постоји мјесто звано Црквина и рушевина за коју предање каже да је неки паша у турско вријеме од њеног камења саградио велику кулу и своје конаке у сусједном селу Рашчићи. Од те Црквине на дужини од скоро триста метара смјештено је око стотињак надгробних плоча зараслих у шуму. Поменути остаци, као и поглед на утврђени пут упућују на закључак да је, попут оближњег Ромча, и на том мјесту могло да буде сједиште неке јединице задужене за обезбјеђење ове саобраћајнице. Да је то управо тако увјерава нас и чињеница да је од Црквине, око 2 km у југозападном правцу, на простору Брда било подигнуто чак шест кула изнад кањона према Ромчу, с лијеве стране поменутог пута, од којих су три куле у врху брда, а три су истурене од ових на три косе више кањона као природне заштитнице пута.[50]

У Брдима и данас живи пет породица Жига, који су постали од Рашчића, а ови опет од угледне кнежевске породице Рашковића из Новог Пазара, који се послије Велике сеобе Срба 1690. не помињу никада више у писаним изворима. Када су неки Рашковићи прешли на ислам задржали су српско презиме, тако да је у Буковици живио извјесни Рашо-паша (можда онај грешник што је у турско доба узимао камен с Црквине у сусједном Ромчу и њиме зидао своју кулу и конаке?), по коме потомке прозваше Рашчићи.[51]

Село Брда је дочекало успоставу турске власти, ипак, као мање мјесто у којем су средином 70-их година XV вијека власи из џемата Јаросава, Радића и Добрија, уз поменуто пљеваљско село Рађевиће, љетовали са својом стоком.[52]

---

48 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 12, 35–36. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 252.

49 A. Aličić, *Poimenični popis*, 295.

50 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 12, 36.

51 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 252.

52 A. Aličić, *Poimenični popis*, 29.

II С лијеве стране Ћехотине

У широј Оџачкој регији налази се село Потпеће у којем је још Артур Еванс уочио постојање једног античког насеља и трагове неког старог пута.[53] На локалитету Луке, покрај цесте, налазила се некропола са седамдесет осам врло слабо обрађених, данас оштећених и у земљу утонулих стећака (77 сандука и 1 сљемењак), који су постављени, углавном, на правцу запад-исток. Три сандука украшена су мотивима крста, штита и представе листа (?) и куле (?). Ријетке су појаве један на горе сужени сандук и један римски ципус искоришћен као стећак.[54] У селу су зимовали и власи из џемата Ђурђевог сина Радоње.[55]

Село Рабитље је смјештено у Илинскобрдској регији на ивици Пљеваљског поља, између брда до Ћехотине, у близини данашње бетонске бране. У сеоском гробљу су биле двије хумке, од којих је једна већ уништена.[56] Село је, са својих дванаест кућа, једним неожењеним и приходом од 311 акчи годишње, улазило у састав тимара кнеза Херака, који је због тога ишао у рат.[57]

Име пљеваљског села Комини је романског поријекла и асоцира на димњак (кумин, оџак), што би могло да буде у вези с одређеном функцијом овог мјеста у чувеном римском Municipiumu S.[58] Село је уписано у поименични херцеговачки дефтер под називом Комнени – са седам домаћинстава, од којих је једно муслиманско, Абдулаховог сина Исхака, и с једним неожењеним – и то као саставни дио тимара поменутог кнеза Херака. Занимљиво је да се његови становници задужују једино порезом на пчелиње кошнице, свиње и прекршаје (nijabet) у износу од скромних 30 акчи, што, вјероватно, представља само један дио пореза.[59]

Село Хоћевина, по којем је и једна шира регија добила име, има највише археолошких локалитета – око шеснаест илирских тумула, с највећом концентрацијом на мјестима Вуково Брдо и Бременица, више старих, у народу званих „грчких", те српских гробаља и некропола са стећцима – чији су споменици поприлично страдали приликом прављења локалних путева.[60] Посебно је интересантно илирско кружно утврђење

---

53 Цитирано према: J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 22.

54 Š. Bešlagić, *Stećci*, 433.

55 A. Aličić, *Poimenični popis*, 56.

56 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 13.

57 A. Aličić, *Poimenični popis*, 337–338. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 16.

58 В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 15.

59 A. Aličić, *Poimenični popis*, 337–338.

60 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 15. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 205.

елипсастог облика од сувозида, везано за једну мању вртачу, гдје се њени зидови ослањају на једну пећину уског отвора, а које је – према тумачењу мјештана – служило за заштиту ради склањања у унутрашњост пећине.[61] Хоћевинска црква из доба Немањића налазила се у мјесту Елдовиште (Бременица), с врелом изнад и великим гробљем око богомоље.[62]

Хоћевина је на почетку поменутог дефтера регистрована као царски хас с порезом на ситну стоку од 475 акчи, а у једном њеном дијелу су зимовали власи из џемата Божидаревог сина Раденка, док је на крају уписана као село с двадесет пет кућа, шест неожењених и укупним приходом од 1.015 акчи у оквиру тимара милешевског диздара Скендера. Називи hassa њива Веприна и Велика њива и Доњи лаз подсјећају на плодне њиве и крчевине на којима су, уистину, узгајане велике количине житарица (пшеница, јечам, просо и зоб), поврћа и лана.[63]

У Хоћевини су, изгледа, прије 300 година живјели Турци, Тоске, који су имали џамију и гробље с десне стране Володера, гдје се и сада виде надгробни споменици – нишани. Када је џамија срушена и када су Тоске нестале из села, не зна се ништа. Најстарије данашње братство Боровића доселило се прије 200 година у село и нашло је џамију срушену, а од претходних житеља села није било ни трага, ни гласа. Ти Боровићи су поријеклом од Контића из Пљешевица, а ови су, опет, наводно, потомци Лазаревог сестрића Стефана Мусића, тако да су ови далеки изданци чувене властелинске породице везали до данас своју судбину за то пљеваљско село.[64]

Тикова је село које се налази с десне стране рјечице Володера и излази уз превој према Брвеници и Ћехотини. У њему се простире старо муслиманско гробље на доста великој хумки елипсастог облика, за коју није јасно да ли је тумул или нека стара рушевина уз римски пут. Село је уписано у поименични дефтер под именом Тикаво, у склопу тимара Балије Херцега, с девет кућа, двојицом неожењених и укупним приходом од 311 акчи. Занимљива су имена Радаса и Радосава, синова Чобана, за шта се не зна да ли је лично име или је то пак занимање.[65]

Орља је село које се налази на крајњем истоку Мојачке регије, куда је пролазио римски пут, поред којег су, на више мјеста расуте углавном мање хумке с каменом, а у близини школе, са лијеве стране пута виде се остаци неке округле камене куле.[66] Садашње православно гробље лежи на

---

61 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 16.

62 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 206.

63 A. Aličić, *Poimenični popis*, 12–13, 28, 577. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 16.

64 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 208, 217.

65 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 16. и A. Aličić, *Poimenični popis*, 337. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 16.

66 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 16, 27–28.

мјесту старог, такође српског гробља, још из времена Немањића, гдје се и данас на гробницима примјећују мање плоче постављене изнад главе и ногу покојника. Поред старог и савременог српског гробља било је некад и тзв. грчко гробље, које је већ зарасло у шикару. У нешто бољем стању, уз ово налази се и турско гробље с већим бројем нишана с турбанима и, сада већ несталом, великом плочом с уклесаним сандуцима и турским натписом. По причању мјештана, у Орљи је била и Бајова пећина у којој је више пута зимовао Бајо Пивљанин и једном приликом је пресрео сватове Лимуна Трговца: већи број је побио, а међу њима и лијепу невјесту, па је на њеном мезару постављена ова плоча с богатим орнаментима и поменутим натписом на себи.[67] Да ли од ових некропола има бољег доказа о континуитету насељености и смјени различитих времена у овом гробљима пребогатом пљеваљском селу, које би, да то случајно може, знало испричати много тога.

Орља је послије успоставе турске власти у овом крају била најприје царски хас с порезом на ситну стоку од 123 акче, а касније је у много пута досад помињан дефтер уписана као село са шест кућа и приходом од 175 акчи годишње.[68]

И, најзад, у Доњој Орљи, с лијеве стране Володера и данас пркосе времену зидине тридесетак старих кућа – с добро очуваним зидовима подрума – за које се не зна када су чиниле активно насеље, које је, по казивању мјештана, могло нестати прије 300 година у неком ратном вихору или га је уништила куга, пошто се муслимани у то село нису послије тога никада населили.[69]

Сјеверозападно од Орље, на самој Ћехотини лежи село Горњи Градац, у којем се, с лијеве стране ријеке и данас запажа једна хумка у облику илирског тумула.[70] Поред ње је, изгледа, постојало и веће римско насеље, о којем говоре њихови, понекад и по неколико тона тешки, надгробни споменици с орнаментима и неким натписима на себи. Да је сахрањивање текло у континуитету, показује тзв. грчко гробље, на којем се, на простору од око 30x15 метара, још увијек види двадесетак надгробних плоча, а којих 60 метара изнад њих и мала некрополица са четири лијепо клесана и на правцу запад-исток постављена стећка без украса.[71]

За вријеме владавине Немањића и у Доњем Градцу је на путу који је водио за Пљевља постојало велико српско гробље са црквом на једном брежуљку. Послије сломљеног отпора пред турским налетом становници села су покушали наћи спаса у поменутој богомољи, коју су Турци заузели и све њене браниоце су погубили. Према предању које и сада живи у народу,

---

67 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 241.

68 A. Aličić, *Poimenični popis*, 607. Упор. В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 15.

69 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 241.

70 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 16.

71 *Исто*, 61–62. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 236.

они су толико српског народа посјекли у цркви да је крв из ње потекла потоцима низ страну – ка Ћехотини.[72]

Оба Градца – Горњи и Доњи – уписани су у поменути херцеговачки дефтер (додуше без ознаке Горњи и Доњи, већ као дијелови села), и то прво у виду царског хаса с укупним порезом на ситну стоку од 371 акче, а потом као први дио села с тринаест кућа, једним неожењеним и укупним приходом од жита и hassa приходом од 354 акче и други дио села с двадесет пет кућа, девет неожењених и приходом од 332 акче годишње. Помени hassa њива, ливада и млинова јасно говоре о институцији властелинске земљишне резерве, која је (попут Југова, Горње Брвенице и Глиснице) постојала и у овим селима у предосманско доба.[73]

И с једне и с друге стране пута који је стизао из правца Јабучна у село Доње Нанге, на узвишењу од око 800 метара налазе се неке рушевине, од којих је на мјесту једне био манастир у доба Немањића, а у врху села је парохијска црква и око ње је велико гробље. Пронађена су и два водовода: један од камених плоча у облику квадрата (по четири плоче облијепљене иловачом) и други од дрвених цијеви. Према предању, овим посљедњим неко је – не зна се да ли манастир, неки српски феудалац или турски спахија – доносио млијеко с околних брда. Камени водовод је највјероватније прављен прије Турака, а можда, чак, и у римско доба, док је други новијег датума, јер тешко да би лучеве цијеви од којих је прављен могле да издрже дуже од неколико стотина година.[74]

Село Нанге није пописано у херцеговачком дефтеру, већ само заселак Височка у њему, са шест кућа – од којих је једна била муслимана, званог Балије – двојицом неожењених и приходом од 258 акчи годишње.[75]

Некад је Честин био густо насељено мјесто. При дну села, код ушћа ријеке у Ћехотину, на једном узвишеном брежуљку био је утврђени град, за чије су потребе – како предање каже – извлачили воду из Ћехотине. Испод утврђења (Градине) било је насеље с доста воденица, ступа и ваљарица. Турци су послије доласка у ове крајеве разорили и град и насеље испод њега, па се и данас виде добро очувани зидови прављени од лијепо клесаног камена тешког и преко једне тоне.[76]

На локалитету званом Брдо, неких 500 метара од једног извора виде се рушевине округле камене куле коју народ назива Црквина.[77] Ту се, наводно, у средњем вијеку налазила српска црква с гробљем на којем лежи

---

72 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 237.

73 A. Aličić, *Poimenični popis*, 13–14, 311–312, 340. Упор.: В. Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима*, 13–14.

74 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 39. и М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 236–237, 239.

75 A. Aličić, *Poimenični popis*, 314–315.

76 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 238.

77 J. Kneževič, *Iz daleke prošlosti*, 23–24.

један стећак, поред којег се и данас сахрањују Честињани. Сјеверније од Честина, у мјесту званом Јечмиште види се неколико добро очуваних зидина, изнад којих још увијек по шуми има темеља од старих кућа. Та српска насеља у горњем дијелу Честина настала су, изгледа, када и у сусједним Нангама, Шулину и Мељаку, послије средњег вијека, али не одједном, већ постепено.[78]

Супротно тврдњи о густој насељености, Честин је у поименичном херцеговачком дефтеру из 1475/77. године регистрован као село са свега седам кућа, четири неожењена и укупним приходом од 395 акчи годишње. Имена муслимана Јусуфа, Хасана и Мурада указују на рано започет процес исламизације у њему.[79]

Đuro Tošić

THE CONTINUOUS PRESENCE OF THE POPULATION IN THE REGION OF PLJEVLJA FROM THE PREHISTORIC PERIOD UNTIL THE BEGINNING OF TURKISH RULE

Summary

In this paper, the continuous presence of the population in the region of Pljevlja has been followed from prehistory until the beginning of Turkish rule (and, in some aspects, until the present day). This was rendered possible owing to numerous remains of material culture, starting from old Illyrian tumulae, Roman monuments, then Serbian and the so-called „Greek graveyards" and necropolises with a large number of *stećci* (a type of old tombstones), to medieval Serbian sacral structures and first Turkish censuses from the middle of the 15th century. In order to present the facts in a clear fashion, we have started with the descriptions of the following villages on the right bank of the Čehotina River: Kozica, Ljubić, Gornja Rudnica, Jugovo, Gornja and Donja Brvenica, Bušnje, Glisnica, Rađevići, Strahov Do, Podkovač, Romač and Brda. The following villages situated on the left bank are described: Potpeće, Rabitlje, Hoćevina, Tikovina, Orlja, Gornji and Donji Gradac, Nange and Čestin.

---

78 М. Војиновић, *Пљеваљски крај*, 238.

79 A. Aličić, *Poimenični popis*, 309. Упор.: В. Цвијовић, *Неки називи пљеваљских топонима*, 17.